

SZEMLE KRÓNIKA

IN MEMORIAM KAKUK ZSUZSA (1925–2025)

Szomorúság tölti el szívünket, írhatom egykori munkatársai, tanítványai és tisztelői nevében, mert csodálatos lett volna, ha Kakuk Zsuzsa megéri 100. életévét, s együtt köszönthettük volna őt ebből az országunkban igen ritka, szakmánkban pedig még soha elő nem fordult esemény alkalmából. Nem adatott meg ez az öröm, pedig csak néhány hónap hiányzott hozzá. De 2025. április 18-án, nagypénteken örökre lehunyta meleg tekintetű, mosolygós, érdeklődő szemeit. Így már csak búcsúzni tudunk tőle.

Minket, a *Keletkutatás* egykori és mai szerkesztőit különösen mélyen érint, hogy a folyóirat alapítója, sokáig lelke, már nincs közöttünk. De az a mérce, amelyet gondosságban és pontosságban ő állított elénk, velünk marad, s igyekszünk hűek lenni az ő tudományos ethoszához.

Az ELTE BTK Török Filológiai Tanszéke is gyászolja őt, hiszen évtizedeken át ő tartotta a nyelvi és nyelvtudományi órákat, illetve hosszán, mintegy húsz évig vezette az intézményt. Mindvégig arra törekedett, hogy a Tanszék legjobb hagyományait folytassa, és azokat a lehetőségekhez mértén gazdagítsa. Ez sajnos soha nem számított egyszerű feladatnak. Az ő idejében a felszínen jó viszony dacára is csak óvatosan lehetett barátkozni a NATO-tag Törökországgal. Ennek ellenére Kakuk tanárnő mindig szorgalmazta a szakmai együttműködést, hogy kapjunk tudományos könyveket, legyen anyanyelvi lektorunk, és hallgatóink kijuthassanak nyári képzésre.

Alaposan készült óráira, s élvezetesen adta át a tudnivalókat. Annak a szakterületnek az elkötelezett szolgálatára oltotta be diákjait, amely nélkül nem érthető meg sem a magyar őstörténet, sem a honfoglalás kora, sem az azt követő néhány évszázad. Világos okfejtése, személyes kisugárása mindenkit hatása alá vont, aki előadásait hallgatta. Ebben a szép beszéd, a hibátlan hangképzés és kiejtés is szerepet játszott. Az egyes török nyelvek szövegeinek olvasásakor sok irányból közelítette meg egy-egy szó jelentését, illetve világította meg a különböző nyelvtörténeti korokban a magyarba került török lexémák etimológiai hátterét, vezetett be a török népek sokszínű világába.

Kakuk Zsuzsa útja a turkológiához nem volt tipikus. A Nagytályáról Egerbe, majd Szatmárnémetibe költözött család jó neveltetést adott leánygyermekének, hiszen a hevesi megyeszékhelyen az angolkisasszonyokhoz, majd az érettségi

idején az irgalmasok gimnáziumába járt. Alapvetően kedves természete mellett az otthon és az iskolákban kapott erkölcsi értékek kísérték végig egész életében. Az egyetemet Debrecenben végezte (1944–1949) magyar és latin szakon. Ebben a témakörben doktorált az akkor még ott tevékenykedő Bárczi Géza vezetése alatt.

1951 hozta el a fordulatot. Ekkor került – a korban nem szokatlan módon kicsit talán véletlenszerűen – aspiránsként (a kandidátusi fokozat elnyerésének egyik akkori módja) az iskolateremtő Németh Gyula mellé. Bár módszertanban sokat tanult Bárczitól, akinek az óráin a török etimológiák is előkerülhettek, a nyelvben és a vonatkozó problematikában nem volt otthonos. Mint maga írta: „Újra beültem az iskolapadba. Eljártam Németh Gyula és Fekete Lajos professzorok óráira, ahol megismerkedtem a mai és régi török népek nyelvével, történetével, kultúrájával, írsaival, irodalmával, de mindenekelőtt a magyar történelemben és nyelvtörténetben játszott kiemelkedő szerepükkel.” (Kakuk Zsuzsa vallomása pályájáról. In: *Kakuk Zsuzsa*. [Magyar Nyelvész Pályaképek és Önvallomások, 83.] Budapest, 2008, 6.)

Elsőként a Nyelvtudományi Intézetben kapott állást, ahol egy évet töltött. 1955 októberében jutott egyetemi státushoz; először tudományos munkatársként, 1958-tól adjunktusként, 1965-től docensként, 1977-től pedig már egyetemi tanárként tevékenykedett. Németh Gyula 1964-es nyugalomba vonulása, majd Ligeti Lajos átmeneti megbízatása után 1971-ben választották meg tanszékvezetőnek. Tevékenységét 1986-ban magas állami kitüntetéssel jutalmazták.

A kezdetekhez visszatérve: Professzora bölcsen választott témát számára, olyat, amelyhez nyelvészeti ismeretek feltétlenül szükségesek voltak, ugyanakkor nem kívánt szerteágazó turkológiai képzettséget. Ez nem volt más, mint a hódoltságkori oszmán jövevényszavak kérdésköre, amelyet korábban alig vizsgáltak. Az egyre terebélyesedő összegyűlt anyagot idővel francia nyelvű nagymonográfia mellett (*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlies de la langue hongroise*. [Bibliotheca Orientalis Hungarica, 19.] Budapest, 1973) magyar szempontból is bemutatta (*A török kor emléke a magyar szókincsben*. [Kőrösi Csoma Kiskönyvár, 23.] Budapest, 1996). Utóbbi műbe csak azok a szavak kerültek bele, amelyek máig élnek a magyarban, legyenek bár közhasználatúak, nyelvjárási szintre visszaszorultak vagy elavulófélben lévők; egyúttal jobban kiemelte, hogy miként illeszkedtek be nyelvünkbe, illetve milyen hangtani és jelentéstani változások mentek végbe bennük a századok során.

A nyelvtörténetnél maradva, meg kell említenünk, hogy a honfoglalás előtti (főleg csuvasos), illetve a kora középkori (besenyő és kun), széles értelemben vett „török” kölcsönszavainkkal is behatóan foglalkozott; a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz)* számára ő dolgozott ki a rá jellemző alaposággal közel 200 szócikket.

Kakuk Zsuzsa a török–magyar nyelvi kapcsolatok későbbi szakaszait is érintette, főleg a két magyar szabadsághős, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos

esetében, utóbbinak Kütahjában készült török nyelvtanát is publikálta. De a fejedelem hűséges „szolgájának”, Mikes Kelemennek a rodostói évek során papírra vetett *Törökországi leveleit*, illetve Thököly Imre munkáit is megvizsgálta a bennük felbukkanó török elemek szempontjából.

Egyes kérdések jobb megértéséhez vélt célravezetőnek nyelvjárás-történeti kutatásokat. Gyűjtőútjain Bulgária és az akkori Jugoszlávia török etnikumú vidékeit kereste fel. Az anyag feldolgozása megerősítette Németh Gyula azon feltételezését, hogy a nyugat-balkáni török dialektusok meglehetősen archaikusak, s olyan elemeket is megőriztek, amelyek a 16–17. századi balkáni törökség nyelvében voltak megfigyelhetők. Ezek ismeretében a magyarba átkerült oszmán-török szavak szokatlan hangalakjai is jól magyarázhatók. Itt jegyezhető meg, hogy 1960-ban, a még baráti viszony idején, Kínába is eljutott, ahol – bár terepre nem mehetett – öröme és büszkeségére egy szalar kutatótól módjában állt anyanyelvi szövegeket kapnia, amelyek közzétéve, főleg etimológiai téren váltak mások számára is hasznosíthatóvá.

Kakuk Zsuzsa turkológiai munkásságát határainkon kívül is elismerték. Ezt jelzi, hogy a Türk Dil Kurumu (Török Nyelvtudományi Társaság) 1970-ben levelező, 1978-ban pedig tiszteleti tagjává választotta. Meghívást kapott a Velencei Egyetemre, ahol a török nyelvtörténetről tartott több alkalommal előadásokat.

Kakuk Zsuzsa rendkívül nagy szolgálatot tett azzal, hogy szerkesztőtársaival összeállított egy magyar–török, majd egy török–magyar középszótárt. Bár a nyomtatott szótárak kora leáldozóban van, az anyag mindenképpen értékes és kordokumentum is egyben.

A nyelvtudományi témák mellett a tanárnőt a törökség irodalma is erősen foglalkoztatta. Költői lelkületéhez legközelebb talán *Örök kőbe vésvé* (Budapest, 1985) című, a régi török irodalmi művekből készített antológiája állt. A válogatás (nyers)fordítását egymaga végezte, de a verseket jeles kortárs poéták alakították igazi költeményekké. A szemelvények a 7–15. századi török népek Magyarországon, de Európában is alig ismert, irodalmi színvonalú alkotásaiból nyújtanak kitűnő keresztmetszetet. Az ókirgiz sírköveken lévő szövegeket az orkhoni feliratok részletei követik, majd az ujugurok legszebb manicheus és buddhista verses és prózai emlékeiből, a korai iszlám-török irodalomból, így a *Kutadgu Bilig*ből és Kásgári dalaiból, Rabgúzi, Kutb, Hvárezmi, Lutfi, Hudzsandí, Nevái és mások költeményeiből, az oguz népek eposzaiból, a *Codex Cumanicus* himnuszaiából, valamint a volgai bolgár sírfeliratokból kapunk remek ízelítőt.

A professzorasszony sokoldalúságáról tanúskodik a török folklór iránti érdeklődése. A hetvenes években figyelt fel Kúnos Ignácnak az Akadémián őrzött kéziratos hagyatékára, amely az első világháború idején napjaikat hadifogolytáborokban tengető török népiségű emberek főleg néprajzi jellegű dalait, meséit, találós kérdéseit is tartalmazza. Több – részben társszerzős, esetenként

külföldön publikált – kötet és tanulmány született ebből az anyagból: kazáni tatár népdalok és mesék, krími tatár népdalok és találós kérdések, miser népdalok, valamint egy kazáni tatár szójegyzék.

Kakuk Zsuzsa a tudományszervezésből is kivette részét. Az Akadémia orientalisztikai szakbizottságának tagjaként, majd 1985-től 1990-ig elnökeként törekedett a keletkutatás ügyét előmozdítani. Éveken át egyetlen orientalistaként ő képviselte a szakmát a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén, illetve vett részt a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Akkreditációs Bizottságának nyelvtudományi kollégiumában. Aktívan bekapcsolódott a Kőrösi Csoma Társaság újjáalapításába, amelynek 1982 és 1988 között alelnöki tisztét is betöltötte.

Amikor a 70. születésnapjára készített emlékkönyvet átadtuk neki a kórházban, ahol szívinfarktussal feküdt, tartani lehetett attól, hogy élete veszélyben forog. Azonban szerencsére felépült, majd évről évre a balatonfüredi kórházban részesült erősítő utókezelésekben. Figyelmesen gondozta Lotz Károly utcai lakásának kertjét, gyakran ment sétálni a környéken. De a tanszék sorsa is mindig érdekelt. S a tudománnyal sem szakított – néhány tanulmány megírása mellett Budapest utcanévei foglalkoztatták; tíz, kéziratban maradt tematikus egységben dolgozta fel őket.

Elment hát Kakuk Zsuzsa. Gyászoljuk. A jó embert, a gyermekeit, unokáit és dédunokáit rajongásig szerető anyát, nagy- és dédmamát, a kiváló tudóst. Azok közé tartozott, akiknek a neve a magyar nyelvtudományban és a turkológiában, valamint az őt ismerők emlékezetében „örök kőbe vésve” fennmarad.

Dávid Géza